

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгенээн

№ 125 (17073)

2005 чылдың
ноябрь 8,
ВТОРНИК

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 20.00
Садар өртээ — 3 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТРАНСФЕРТ ХЕМЧЭЭЛИ ӨЗЕР

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржак Читага болгаш Москвага ажил-албан кылып чорааш, ноябрь 5-те, субботада, ээп чанып келген. Москвага ужуражылгаларның болгаш Читага эрткен чөвүлел хуралдың түңнелдериниң дугайында республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистеринге аэропортка кыска интервью берген.

—Ажил-албан кылып чорааны түңнелдиг болду. Читага кончуг-чугула хурал болуп эрткен, аңаа үш денелдиг бюджетче шилчири биле холбашкан бюджет харылзааларының айтырыгларын чугаалашкан. Хуралдың ажылынга Россия Федерациязының саң-хөө сайыды Алексей Кудрин киришкен. Хуралга бистиң республика үш денелдиг бюджетче шилчири биле холбашкан бюджет харылзааларының айтырыгларын чугаалаан. Хуралга болган илеткелдерге Тывада байдалдың эки талаларын айтыркан — деп, Шериг-оол Дизижикивич чугаалаан.

Алексей Кудрин чугаазынга үш денелдиг бюджетче бир дугаар шилчез регионнарны Россия Федерациязының Чазан деткирин дыңнаткан. №131 Федералдыг хоойлуну регионнар күүседиринге

дузалаары-биле болгаш шалың төлевириниң өзүлдезин төлээрин, коммунал ачы-дуза чедирилгезиниң тарифтериниң өскени-биле холбашкан чарыгдалдарны өөренип көрүп тургаш, бюджеттер аразының трансферттериниң хемчээлин өстүрери көрдүнүп турар.

Москвага ажилчын ужуражылгалар болган, бис колдуунда 2006 чылдың бюджетин камгалаар талазы-биле ажилды доозуп турарыбыс ол деп, Чазак Даргазы айтыркан.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының дээди Чөвүлелиниң үнүшкүнүг хуралынга киришкенин, Кызылга спорт комплекзиниң тудуу-биле холбашкан элээн каш ужуражылгаларны эрттиргенин ол дыңнаткан. Ниитизи-биле ажил-албан кылып чораанының түңнелдеринге Дарга таарзынган.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫ Ш.Д.ООРЖАКТЫҢ АДЫНГА ЧОННУҢ ЧАҢГЫС ЭВИНИҢ БАЙЫРЛАЛЫНЫҢ ХҮНУ-БИЛЕ БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ БОЛГАШ ТЕЛЕГРАММАЛАР ХӨЙУ-БИЛЕ КЕЛГЕН.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!

Чоннуң чаңгыс эвиниң хүну-биле Силерге байыр чедирип тур мен. Бо байырлал—1612 чылдың алдарлыг болушкуннары—Чурттуң хостуг болгаш хамаарышпас чоруу дээш каттышкан бистиң өгбелеривистиң маадырлыг чоруу-биле холбашкан. Россияның хөй националдыг чонунуң чаңгыс эви кайы-даа үелерде идегелдиг, быжыг кончуг улуг күш бооп, улуг хемчээлдиг, чугула айтырыгларны шиитпирлеп, аңаа тиилеп, ажып эртеринге ол дузалап келген.

Чоннуң чаңгыс эвин болгаш чөпшээрелгезин, хамааты эп-сеткилин кады быжыглаар бис. Бистиң Ада-чуртувустуң чаагай чоруунуң үндезини—ында.

Силерге чедиинкинерни, кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерге чүгле экини күзедим.

В.ПУТИН.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!

Чоннуң чаңгыс эвиниң хүну-биле мээң байыр чедиринкинерни хүлээп ап көрүңер! Бо байырлал Чурттуң күчү-шыдалы, хөгжүлдези база быжыг күрүне дээш, ниити сорулгаларны чедип алыры дээш Россияның чонунуң чаңгыс эвиниң ханы төөгүлүг чаагай чаңылдарының бадыткалы-дыр. Өгбелерниң алдарлыг болгаш маадырлыг чоруу — эп-сеткил каттыжышкынының болгаш патриотизмниң үлегер-чижээ бооп арттар.

Ада-чурттуң чаагай чоруу дээш ажил-херээрлерге чедиинкинерни, Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чаагай чорукту күзедим.

Хүндүткел-биле,

Россия Федерациязының Президентизиниң Администрациязының удуртукчузу Д.МЕДВЕДЕВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!

Бүгү нацияларның байырлалы — Чоннуң чаңгыс эвиниң хүну-биле Силерге чүректин ханызындан байырны чедирип тур мен! Бо байырлал бисти, шуптувусту, улуг Россияның чечектелишикини болгаш чаагай чоруу, чурттуң быжыг туружун быжыглаарынче каттыштырын!

Силерге каң дег кадыкшылды, ажил-ижинерге чедиинкинерни, Бажыңарга чаагай чорукту болгаш аас-кежин күзедим.

Россия Федерациязының Бойдус курлавырлар сайыды Ю.П.ТРУТНЕВ.

(Уланчызы 2-ги арында).

Парлалга конференциязы

ТӨЛЕВИРЛЕРНИ ҮЕ-ШААНДА ШИЛЧИДЕРИ ЧУГУЛА

Кызыл хоорайның мэри Д.К. Донгак бо чылдың эрткен 10 айларының ажылының түңнелдерин үндүрүп, парлалга конференциязын ноябрь 3-те эрттирген.

Хоорай бюджетиниң чылдазының күүселдези чылдан чылче эвээш-бичелеп өзүп турар, эртип турар 2005 чылдың 10 айларында хоорай бюджетиниң орулгалыг кезээ 104 хууга күүсеттинген. План езугаар 179414 муң рубль көрдүнгөн турган болза, бөгүндө 186962 муң рубль хоорай бюджетинче кирген. 2005 чылдың планы чыл төңчүзүнге чедир күүсеттине бээрин мэр дыңнаткан.

Кызыл хоорайның школаларының башкыларының акшашалыңы саадап турарынга хамаарыштыр айтырыгга Дмитрий Калчанович мынчаар харыылаан. Үндүрүг төлекчилери айның 20-ден 30-ге чедир акша шилчилгелерин кылып турар, а башкыларының шалыңы 20-ге чедир үндүрери доктааттынган. Ынчач кээрге айыттынган хуусаага чедир башкыларының шалың төлевирин чорудуптарының аргазы тургустунмай турар. Ынчалза-даа акша-хөреңгиниң чылганын барымдаалап, школаларже шалың төлевиринге шилчилгелерни кылып турар. Эрткен неделяда хоорайның сөөлгү ийи школазы (2 биле 10 дугаар) сентябрь айның шалыңын алган. Октябрьның шалыңы ноябрьда шилчиттинер. Дараазында чылда мындыг байдал турбас кылдыр бо ажилды таарыштырары көрдүнүп турар.

Школаларда база школа назыны четпээн уруглар хаара тудар албан черлеринде ада-иелерден акша-хөреңги чылдалары чылдан чылче өзүп турар. Ону хоорай чагыргазы, өөредилге килдизи хайгааралга ап турар бе деп айтырыгга Д.Донгак хоорай чагыргазы уруглар садтары болгаш школаларның чүгле шалың төлевирин,

ааш-чем болгаш чуртталга-коммунал чарыгдалдарын дуглап турарын дыңнаткан. А ада-иелерниң эки тура-биле чылдаларын ада-ие болгаш школаның башкылары ада-ие хуралдарынга чугаалажып ап, Өөредилге ямазы-биле дугуржуп турар болгаш ону канчаар, кайнаар чарырын школаның администрациязы шиитпирлеп турар. Амыдырал байдалы берге өг-бүлелерден уругларга чиигелделерге хамаарыштыр көөр болза, бо уругларга хоорайның Пассажир АТБ-зиниң автобустарынга хоорай иштинге чоруур кылдыр билеттер бээриниң талазы-биле ажил школалар аайы-биле чоруттунуп турар.

Хоорайның чылыдылга, чуртталга-коммунал, хандырылга черлери кышка багай эвес белеткенген. Одалга төвүндө бөгүндө курлавырда 10 муң тонна хөмүрдээш чурттап чылдарга деңнээрге эки көргүзүг. Ынчалзажок хоорайның кышка белеткели чылыг, чырык, изиг-соок суг дээш чурттап чоннуң үе-шаанда төлевирлерни кылып турарындан кончуг хамааржыр дээрзин мэр айтыркан.

Оруктар хоорайның арны болуп, көскү черни ээлеп турар. Кызылдың оруктары сөөлгү 3-4 чылдарда баксыраанын барымдаалааш, кудумчуларның оруктары экижидер болгаш ооң капитал септелгезин чорударынче кичээнгейни угландырган. Суворов, Каа-Хем, Тыва эки турачылар, Чүлдүм, Ровенская кудумчулары асфальтылаттынган. Оруктарның онгул-чингилдерин дескилеп дуглаар ажилдар Бухтуев, Дружба, Интернациональная, Кечил-оол, Колхозная, Комсомольская, Ко-

четов, Кызыл партизаннар, Ленин, Московская, Оюн Күрседи, Рабочая, Шетинкин-Кравченко кудумчуларынга чоруттунган.

Хоорайның оруктарында мурнун былаажып халдып турар маршруттуг автобустарга хамаарышкан айтырыгга мэр мындыг харыыны кылган. Найысылалда шупту 421 маршруттуг автобус ажилдап турар, оларның саны оон көвүдөвес ужуруг. Автобустарның маршруттарын кыдыг кудумчуларже тарадыр салыры-биле Интернационалыядан Каа-Хем кудумчузунга чедир база Ленин кудумчуларынга орукту экижидериниң көрүп турар төлевилели кылдынган.

Республиканың чурттап чонунуң болгаш машина-техниканың үштүң бир кези найысылал Кызыл хоорайда мөөңнеттинген болганда, орук шимчээшкенинге айыыл чок чорукту тургузар сорулга-биле келип 2006 чылда 26 кижиги тургузуглуг хоорайның тускай взводун тургузарын планнап турар. Иштики херектер ямазы машина-техника, дериг-херексел-биле хандыраар. Турар чери, ажилдакчыларның акша-шалыңы, чарыгдалдарын хоорай чагыргазы харыылаар дугайында мэр дыңнаткан. Кудумчуларны чырык байдалга тургузары-биле 200 сыйгылгаанны солаан. Бо айда 300 муң рубльге аңгы-аңгы сайгылгааннарны немей саткан.

Хоорай чагыргазы амгы үеде террорисчи актыларга удур профилактиктиг ажилдарже кичээнгейни угландырып ажилдап турар. Хоорайның, республиканың бүгү объектилеринде бо талазы-биле чедер-четпестерин илередир сорулгалыг ажил чоруп турар. Оң-биле чергелештир Чаа чыл байырлалынга белеткел эгелээнин хоорайның мэри дыңнаткан.

Бистиң корр.

2006 чылдың бирги чартык чылында "Шын" солунга чагыдылга уламчылап турар. ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

Чүстүг сизген сый-ла баспас
Чүгүрүктү мунуксаар мен.
Чүгүл-бүрү медээлерлиг

Чүгле «Шынны» номчуксаар мен.
«Шынның» шынчы сөстөрүндөн
Шупту шынны билеп аар мен.

Бирги чартык чылда чагыдылганың өртээ:

Хуу чагыдыкчыларга — 279 рубль 78 көпеек.
Пенсионерлерге (чингелделит) — 249 рубль 78 көпеек.
Бүдүрүгелерге, организацияларга — 354 рубль 96 көпеек.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижинович! Күрүне байырлалы — Чоннуң чаңгыс эвиниң хүнү-биле изиг байырны хүлээп ап көрүңер. Төөгүнүң эң берге болгаш харысалгалыг нарын үелеринде кижилерниң ызыгууру, чүдүлгези болгаш ниитилелде байдалы барымдаа чокка бүгү чоннарның чаңгыс эви бистиң Ада-чуртувустун хостуг болгаш хамаарылга чок чоруун быжыглаарыңа дузалаан. Чүгле демивисти каттыштыргаш, чуртувуска күштүг болгаш сайзыраңгай күрүнени тургузуп болур бис.

Чүректиң ханызыңдан каң дег кадыкшылды, Төрзэн чуртувустун чаагай чоруу дээш үрүтүнелдиг ажылыңарга чогадыкчы чорукту болгаш чедишкинни күзедим.

Хүндүкел-биле, күрүне курлавырларының Федералдыг агентилелиниң удуртукчузу А.А.ГРИГОРЬЕВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижинович! Чоннуң чаңгыс эвиниң байырлалының хүнү-биле бистиң изиг байыр чедиришкенивисти хүлээп ап көрүңер! Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге сагыш-сеткилдиң ханызыңдан кадыкшылды, тайбыңны, чаагай чорукту, бистиң улуг Россияның сайзырал хөгжүлдэзи дээш бүгү-ле ажыл-херектерге чедишкенин күзедивис!

РФ-тиң Күрүне Думазының Даргазының оралакчызы В.ЖИРИНОВСКИЙ.

ТР-ниң Чазак Даргазының адынга ол ышкаш Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының кызыгаар албанының удуртукчу директору В.ПРОНИЧЕВТЕН, Брянск облазының губернатору Н.ДЕНИНДЕН, Кемерово облазының губернатору А.ТУЛЕЕВТЕН, Тюмень облазының губернатору С.СОБЯНИНДЕН, Красноярск крайның губернатору А.ХЛОПОНИНДЕН, Агин Бурят автономнук округтун администрациязының даргазы Б.ЖАМСУЕВТЕН, Иркутск облазының губернатору А.ТИШАНИНДЕН, Томск облазының губернатору В.КРЕССТЕН, Новосибирск областың губернатору В.ТОЛОКОНСКИЙДЕН, Новосибирск облазының депутаттар Совединиң Даргазы В.ЛЕОНОВТАН, Удмуртия Республиканың Чазаның Даргазы Ю.ПИТКЕВИЧИДЕН, "Чаңгыс демниг Россия" партиязының Чиңгине чөвүлелиниң Президиумунун секретары В.ВОЛОДИНДЕН болгаш оон-даа өскелерден келген.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижинович! Чоннуң чаңгыс эвиниң, чөпшээржилгениң, тайбыңның болгаш чаагай чоруктуң байырлалы-биле Силерге байыр чедирип тур бис. Силерге, Силерниң чоок кижилеринерге, төрелдеринерге болгаш кады ажылдап турар өөрлеринерге, бүгү чонуңарга болгаш шуптувуска Бурганның ачызы-биле тайбыңны, кадыкшылды, чедишкинни база Төрзэн чуртувустун чаагай чоруун күзеп тур бис.

Иеромонах АВЕЛЬ (В.И.СКОРОХОДОВ). Сарыг-Сеп суур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кичээнгейинге!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 23-кү хуралы 2005 чылдың ноябрь 17-де 9.00 шакта Тыва Республиканың Улусчу чогадылга бажыңыга болур. Бүрүткел 8.00 шакта эгелээр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чээрби үшкү хуралының хүн айтырыглары:

- 1. «Тыва Республиканың «Чер дугайында» Конституция хоойлузунга өскерилгелер киририниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун дугайында.
2. «Тыва Республиканың Конституциязының 61 чүүлүнге өскерилгелер киририниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун дугайында.
3. «Тыва Республиканың Конституциязының 62 чүүлүнге өскерилгелер киририниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун дугайында.
4. Тыва Республиканың Бай-Тайга кожунунун болгаш Ак-Довурак хоорайның суд участоктарының эптештирилге судьяларын томуйлаарының дугайында.
5. «Тыва Республикада бюджет чорудуунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.
6. «Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлеринге доктааткан орулгаларга чаңгыс аай үндүрүп дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киририниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.
7. «Тыва Республикада муниципалдыг тургузуларның уставтарынга күрүне бүрүткелини дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп хүлээп көөрүнүн дугайында.
8. «Тыва Республикада инвестиция ажыл-чорудулганың дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киририниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.
9. «Тыва Республиканың ыяап-ла медицина камгаладылга фондузунун 2004 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.
10. Өске-даа айтырыглар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2005 чылдың III кварталында ниитизи-биле Тыва Республикага чурттакчы чоннуң кол социал-демографтыг бөлүктериниң талазы-биле чурттакчы чоннуң бир кижизинге онааштыр амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлин тургузарының дугайында

Кызыл, 2005 чылдың октябрь 24, №1155

2001 чылдың июль 9-та №1138 "Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

- 1. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказы яамызының база Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республикада девискээр органының киригени-биле 2005 чылдың III

кварталында ниитизи-биле Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлин тодарадып тургузар: чурттакчы чоннуң бир кижизинге онааштыр — 3069 руб; күш-ажыл кылып шыдаар шинектиг чурттакчы чонга — 3289 руб; пенсионерлерге — 2315 руб; уругларга — 2973 руб. 2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң чурумунун болгаш негелделериниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

Кызыл, 2005 чылдың октябрь 24, №1156

Россия Федерациязының Чуртталга оран-сава кодекизиниң 109 чүүлүн, Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың июль 10-да №728 "Россия Федерациязының, Россия Федерациязының субъектилериниң болгаш тус чер бот-башкарылга органның аразында бүрүн эргелерни аңгылаарының адырында Федералдыг хоойлужулганы Федералдыг хоойлужулгада өскерлишкенин барым-даалап күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың нормативтиг актыларының төлевилелдерин ажылдап кылырының дугайында" док-

таалын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

- 1. Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң чурумунун болгаш негелделериниң дугайында Дүрүмнү бадылаар (кошкан).
2. Бо доктаалды "Шын", "Тувинская правда" солуннарга парлаар.
3. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольдү Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал хөгжүлдэ айтырыгларының талазы-биле эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың октябрь 24-те №1156 доктаалы-биле бадылаан

Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң чурумунун болгаш негелделериниң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

1.1. Бо Дүрүм хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң чурумун болгаш негелделерин доктаадып турар.

1.2. Хамаатыларның, чурттаар оран-саваны өңчү эзелериниң боттарының чурттаарыңа, боттарының өг-бүлелериниң кежигүннериниң болгаш (азы) өске-даа хамаатыларының чурттаарыңа халас ажыглап турары, а ол ышкаш юридиктиг организацияларның, ыңдыг оран-саваның өңчү эзелериниң ажыглалдың айыттыңан байдалдарыңа ажыглап турары чуртталга оран-савалары Тыва Республиканың амы-хуунун чуртталга оран-сава фондузунга (сөзүглелде моон ыңай — амы-хуунун чуртталга оран-сава фондузу) хамааржыр.

1.3. Тыва Республиканың амы-хуунун чуртталга оран-сава фондузу — ол дээрже Россия Федерациязының Чуртталга оран-сава кодекизиниң (сөзүглелде моон ыңай — Чуртталга оран-сава кодекизи) доктаадып тургусканы дүрүмнер-биле чурттаарыңа көрдүнгөн Тыва Республиканың хуу чуртталга оран-сава фондузунун чурттаар оран-саваларның каттышканы-дыр. Чуртталга

оран-сава кодекизинге дүүштүр Тыва Республиканың чуртталга оран-сава фондузунун чурттаар оран-саваларыңа:

- 1) чуртталга бажыңы, чуртталга бажыңының кезээ;
2) квартира, квартираның кезээ;
3) өрээл хамааржыр.
1.4. Аңгы-аңгы өрээлдерлиг, а ол ышкаш хамаатыларның ыңдыг бажың-балгатка чуртталгазы-биле холбашкан хамаатыларның амыдырал болгаш өске-даа хереглелдерин хандыраарыңа көрдүнгөн дузалал ажыглалының оран-саваларлыг амы-хууда тодарадыңан бажың-балгатты чуртталга бажыңы деп санаар.
1.5. Хей квартираларлыг бажыңда ниити ажыглалдың оран-саваларыңа дорт кирер арга-шинекти хандырып турар болгаш бир болгаш элзэн каш өрээлдерлиг, а ол ышкаш хамаатыларның ыңдыг аңгылаттыңан оран-савага чуртталгазы-биле холбашкан хамаатыларның амыдырал болгаш өске-даа хереглелдерин хандыраарыңа көрдүнгөн дузалал ажыглалының оран-саваларлыг тургузуг талазы-биле аңгылаттыңан оран-саваны квартира деп санаар.
1.6. Чуртталга бажыңында азы квартирада хамаатыларның шуут-ла чурттаар чер

шынарлыг ажыглалыңа көрдүнгөн чуртталга бажыңының азы квартираның кезээн өрээл деп санаар.

II. Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң чуруму

2.1. Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле ыңдыг чурттаар оран-саваның өңчү эззиниң, чок-ла болза ооң өмүнээзинден хөделип турар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының төлээзиниң шийтпиринге үндөзилеп бээр.

2.2. Халас ажыглалдың керээзин езу-гаар хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны бир тала өске талазыңа төлевир албайн бээрин азы чурттаар оран-саваны халас ажыглаарының керээзинде тодарадыңан хуусада өске-даа уткуштур кирилдени кирибейн бээрин хүлээнир.

2.3. Чурттаар оран-саваны халас ажыглаарының керээзин халас ажыглалдың керээзинде болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгалыңа доктааткан негелделерге дүүштүр чарар база күш чок болдулар.

2.4. Чурттаар оран-саваны халас ажыглаарының керээзинге ыңдыг чуртталга оран-саваның алган өг-бүлениң кежи-

гүннерин айтыр.

III. Хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны халас ажыглалдың керээлери-биле бээриниң негелделери

3.1. Халас ажыглалдың керээзин езу-гаар хамаатыларның чамдык кезээниң социал камгалалыңа чурттаар оран-саваны социал камгалалга хереглелдиг хамаатыларның кезээнге, оларга эмчи болгаш социал, амыдырал хандырылга ачы-дузазын көргүспейн бээр.

3.2. Халас ажыглалдың керээзин езу-гаар чурттаар оран-саваны бээр хевирлиг социал камгалалга хереглелдиг хамаатыларның чамдык кезээн Тыва Республиканың хоойлужулгалыңа-биле доктааткан.

3.3. Халас ажыглалдың керээзин езу-гаар чурттаар оран-саваны бээр хевирлиг социал камгалалга хереглелдиг хамаатыларның чамдык кезээниң учедун Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органны боттандыраар.

3.4. Халас ажыглалдың керээзин езу-гаар чурттаар оран-саваны алган хамаатыларның чамдык кезээн айыттыңан чуртталга оран-саваныңа чурттаарының база чурттаар оран-саваны халас ажыглаарының керээзинде негелделерге дүүштүр ыңдыг оран-саваны ажыглаарының негелделери-биле баш бурунгаар таныштырган турар ужурлуг.

Күрүнениң тудугга хайгааралының республика органының дугайында

Кызыл, 2005 чылдың ноябрь 1, №1208

Россия Федерациязының Кода-суур тудуу кодекизиниң 54 чүүлүнге дүүштүр капитал тудуг объектилериниң тудуун, чаартылгазын, а ол ышкаш капитал септелгезин чорудуп турда, күрүнениң тудугга хайгааралын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-агыйының яамызын, күрүнениң тудугга

хайгааралының боттандырылганы Россия Федерациязының Кода-суур тудуу кодекизинге дүүштүр күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органны боттандыраар объектилерден аңгыда, капитал тудуг объектилериниң тудуун, чаартылгазын, а ол ышкаш капитал септелгезин чорудуп турда, күрүнениң тудугга хайгааралын боттандыраарыңа төлээледир.

2. Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-

агыйының яамызыңа Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 11-де №135 "Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-агый яамызының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында" доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-агый дугайында Дүрүмге база Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың сентябрь 7-де №981 "Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-агый

яамызының структуразының дугайында" доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга оран-саваның болгаш коммунал ажыл-агый яамызының структуразыңа хамаарышкан өскерилгелерни кириер.

3. Бо доктаалды "Шын", "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольдү Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдэзиниң эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Ш. КАРА-ООЛ.

ТР-нің Дээди судунуң 75 чылынга

ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА БАРААН БОЛГАН

Совет суд системазы Октябрь революциязының соонда тургустунган. Ол ажилчы чоннуң чаалап алыышкынын камгалаары-биле тургустунган болгаш баштайгы хуннеринден эгелээш-ле, «Суд дугайында» Декретте илереттинген демократтыг принциптеринге даянган.

Тыва Республиканың Төп архивинде материалдар езугаар алырга, Тыва Арат Республиканың чаңгыс аай суд системазы 1930 чылда тургустунган. Тываның суд шийткелчи кончук солун төөгүлүг. Урянхай крайның комиссары Григорьевич 1915 чылдың март 12-де үнген дужаалы-биле Тывага суд системазын башкарып эгелээн болуп турар.

1921 чылдың август 13-15 хуннеринде Тываның Тургузукчу Улуг хуралы Тываны бот-догуннан күрүнө кылдыр чарлаан. Ол-ла хуралга ТАР-ның Конституциязын хүлээп алган. 1922 чылдың февральда Юстиция ямызы тургустунган. Ол чылдарда суд аңаа хамааржып турган.

Суд чорудулгазының айтырыгы аңаа баштай 1926 чылдың сентябрьда эрткен ТАРН-ның V съездинге көрдүнгөн. Ынчан 13 чүүлден тургустунган суд чорудулгазының программазы хүлээп алдынган. Съезд хамааты болгаш кеземче дүрүмнерин ажилдап кылгаш, Улуг Хуралдың 1928 чылдың апрель 26-да эртер элчеглиг сессиязынга кириген, ТАРН Төп Комитединиң суд органнарын тургузар дугайында дүрүмүн хүлээп алган. Ол дүрүм езугаар ТАР-ның Дээди суду 1930 чылдың январь айда, улус судтары октябрь айда ажилдап эгелээн. 1930 чылдың октябрь 19-та ТАР-ның юстиция сайыды Бада-оол ТАР-ның Чазааның Президиумунга Тывада чаңгыс аай суд системазы тургустунган, Дээди суд, улус судтары, байысаакчылар, нотариалдыг контора болгаш суд күүседикчилери ажилдап кирипкен деп илеткээн. Тываның суд системазы аныяк күрүнө-биле кады сайзырап эгелээн, ооң хөгжүлдезинге бодунуң үлүүн кириген.

ТАР-ның Дээди суду ол чылдарда кожуун судтарының ажилын башкарып, хынап турган, оларның үндүргөн шийткелдеринге хамаарыштыр хомудал билдиришкиннер хүлээп алыр кассация чери Дээди судка турган. Дээди судтуң шийткелчилери нарын хамааты болгаш кеземче херектерин көрүп, шийди турган. Чоннуң сонгуп алганы улус төлээлери бодунуң ажилын бир чыл хуусаада күүседип турган. 1930 чылда шийткел ажилынга киржирилсе 385 улус төлээлери сонгуп турган. 1930 чылда Дээди суд 128 кижини шийткен, оларның аразындан 11 кижини дээди яла-биле шийткен. ТАР-ның Дээди судунуң болгаш улус судтарының чүгле 1930 чылда кылган ажилын кысказы-биле таныштырдым.

Тыва Республиканың Төп архивинде материалдардан Тываның Дээди судунуң даргаларына ажилдап чорааннарын аттарын билип алган бис. 1930 чылда ТАР-ның Дээди судунуң даргазы Мөңге турган. Таваа (1931 чылда), Тондуп (1932-1933), Онгай-оол (1934), Пиринлей (1935), Мөңге (1936-1937), Тыртый-оол (1940-1942), Кончук (1943-1946), Оюн Охемчик (1946-1950), Шагдыр Куулар (1961-1967), Николай Баян-оол (1967-1976), бир дугаар херээжен дарга Кима Юмбу (1976-1981), Хирлиг-оол Чамзы (1981-1985), Анай-оол Ховалыг Дээди судту 15 чыл удуртуп келген. Дээди судтуң даргаларына ажилдап чорааннарын аттары долу эвес болганы хомуданчыг.

Амгы үеде Тыва Республиканың судтары кандыг түннелдерлиг ажилдап турарын таныштырып көрейн. Дону көргүзүлгерлиг болуру-биле 2004 чылдың сан-чурагайларын алылы. ТР-нің Дээди судунда 28 шийткелчи, кожуун судтарында 56 шийткелчи ажилдап турар. 2000 чылдың де-

кабрьдан бээр Тывада эптештирилге шийткелчилери ажилдап эгелээн. Бо хүнде Кызылда болгаш кожууннарда 14 эптештирилге шийткелчизи бар. Ийги чаданың (инстанцияның) кеземче шийткелиниң коллегиязы 1400 чедир кеземче херектерин, хамааты шийткелиниң коллегиязы 500 ажыг херекти көрүп, шийткен. Бирги чадага (инстанцияга) хамаарыштыр Дээди судтуң шийткелчилери 160 ажыг херекти көрүп, шийткен. Кожууннарда федералдыг судтарга 2004 чылда 3500 кеземче болгаш 3800 хамааты херектерин көргөн.

Тываның суд системазының 75 чылын байырлап эрттирип тургаш, шийдилге ажил-чорудулгазынга республиканың шийткелчилериниң кириген улуг салышкыны бар деп бүүрел-биле чугаалап болур мен. Тываның төлээлери — Каа-Хем кожуунуң судунуң даргазы Надежда Лещинская (амгы үеде халажылгада), Рита Чакар (амгы үеде РФ-тиң Дээди судунуң шийткелчизи), Валерий Валишин олар Москвага эрткен шийткелчилерниң бирги съездинге кирип чораан.

2004 чылда Бүгү-россияның алды дугаар шийткелчилер съезди болуп эрткен. Ооң ажилында Тываның шийткелчилериниң сонгааны ТР-нің Дээди судунуң даргазы Н.Ч. Күжүгет, Чеди-Хөл кожуунуң суд даргазы Г.Е. Баева, ТР-нің Конституция судунуң даргазы О.Л. Салчак, Би-Хем кожуунуң эптештирилге шийткелчизи Ю.О. Ондар, ТР-нің Арбитраж судунуң шийткелчизи А.Х. Чамзы-Ооржак олар киришкеш, Россияда болуп турар суд реформазының чугула айтырыгларын шийтпирлешкен. Съездиге шийткелчилерниң этиказының чаартынган Кодексин база хүлээп алган.

Тываның Дээди судунуң шийткелчилери М.В. Доржу, С.К. Аракчаа, Ю.Т. Стал-оол РФ-тиң шийткелчилер Чөвүлелиниң кежигуннер болуп турар. Олар республиканың шийткелчилериниң мурнундан төлептиг ажилдап, суд эрге-чагыргазының тургустунарына, «РСФСР-де суд реформазының концепциязы» деп РСФСР-нің Дээди Сөвединиң доктаалын боттандыраарына иделкейлиг киришкеннер. Амгы үеде РФ-тиң шийткелчилер Чөвүлелинде Тываның төлээзи болуп, ТР-нің Дээди судунуң даргазы Н.Ч. Күжүгет ажилдап турар. Ону кончук улуг харыысалга деп санап турар мен.

Амгы үеде чурттакчы чоннуң амыдыралының деңгели элээн кудулаан, кем-херек үүлгедишкиннери өскөн, кеземче, административтиг болгаш хамааты херектерниң саны көвүдөп турда, кандыг-даа албан чериниң ажилының түннелдери оон удуртукчузунуң билинден, мергежилден улуу-биле хамааржыр. Суд шийткелчилери норма езугаар тургуска даалгазындан үш катап хөй херекти көрүп, шийди турар амгы үеде бо ажылды удуртуп турар кижиниң харыысалгазы канчаар-даа аажок улуг. ТР-нің Дээди судунуң даргазының оралакчылары, ханы билиглиг, бедик мергежилдиг юристер А.А. Абрамова биле А.А. Салчак онаашкан ажилын ак сеткилдиг күүседип турарлар. 2004 чылдың түннелдери-биле эки

көргүзүлгелерни Кызыл хоорай биле Чеди-Хөл кожуунуң судтары (даргалары Б.Ш. Кочага, Г.Е. Баева) чедип алган, оларның ажилын үнелеп турар бис.

Суд херектерин чогуур үезинде шынарлыг көөрү — шийткелчиниң ажилының бир кол көргүзүү. Кылып турар ажылы берге, көрүп турар херектери хөй-даа болза, Дээди судтуң шийткелчилери кезээде эки көргүзүлгелерни чедип ал турарлар. Амгы үеде ажилдап турар шийткелчилер чонга билдингир, хүндүткелдиг, ханы билиглиг, ажилынга бердинген юристер болур. Оларга Россияның алдарлыг юризи хүндүлүг аттың эдилекчизи Х.Г. Файзуллин, мергежилдиг шийткелчилер В.Д. Куулар, Г.К. Донгак, А.А. Салчак, Е.Х. Отукоол, Л.Д. Дамдын, М.В. Доржу, Г.Н. Ширипей болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Суд аппаратазының ажилдакчыларына хамаарыштыр мактал сөстөрни чугаалавас аргам чок. Канцелярия дээрге судтуң көрүнчүү, суд хуралының протоколу дээрге суд чорудулгазының көрүнчүү деп анаа эвес чугаалаан болгай. В.Б. Кунгаа, И.Б. Проскурня, Т.В. Доржу чээрби чыл ажыг ажилдап келгеш, бо херекке төлептиг үлүүн киригеннер.

Аныяк шийткелчилерни өөредип, кижизидеринге бистичи хоочун юристеривис биче эвес үлүүн кирип турарлар. РФ-тиң алдарлыг юризи Анай-оол Дытыпаевич Ховалыг хөй санныг шийткелчилерни өөреткен, оларның чедишкениг ажилдарына делгем орукту ажиткан. Дөртөн ажыг чылдарның дургузунда хамаатыларның эрге-ажыын камгалап келген Д.О. Оюн-Бартан биске байлак арга-дуржулгазын дамчыдып берип, ажыктыг херекти кылган. Е.Х. Дажы-Сегбеден, Б.И. Мачылайдан кеземче херектерин саадал чокка шийдерин өөренип ал келдивис. Үжөн чыл иштинде Каа-Хем судун удуртуп келген Н.В. Лещинская биске организаакчы талантызы-биле үлегер болуп келген. Дээди судтуң шийткелчилери А.Д. Ховалыг, З.Н. Валишин, В.А. Северновский, В.Д. Куулар, Х.Г. Файзуллин болгаш оон-даа өскелерниң кылган ажилы кончук үнелиг болуп турар. Силерге улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илереткеш, Тываның суд системазының 75 чылы-биле байыр чедирип тур мен.

Салдынган сорулгалар суд чорудар чурумнар үениң негелдизи-биле өскерлип турза-даа, Дээди судтуң шийткелчилери онаашкан ажилын шынарлыг болгаш харыысалгалы-биле кылып турарлар. Амгы үеде суд эрге-чагыргазы күрүнө хөгжүлдезинге улуг рольду ойнап турар. Хамааты кижиниң хостуг эргезин хоойлу езугаар суд камгалап турар. РФ-те суд реформазы доостур чадазында келген. Ол дээрге бистичи күрүневистин хоойлу чагыртып, хоойлу езугаар сайзырап турарының херечизидир. Мындыг төөгүлүг үеде Тываның судтары бодунуң 75 чылын демдөглөп турар.

Тываның суд системазының ажил-чорудулгазын шупту эки дээр болза, шын эвес. Суд ажилдакчыларының, шийткелчилериниң ажилында четпестер ам-даа бар. Оларны эдип алыры, моон сонгаар болдурбазы — бистиң кол хүлээлгевис болур.

Тываның суд системазының 75 чылы-биле холбаштыр хоочуннарга, шийткелчилерге, суд ажилдакчыларына өөрүп четтиргенимни илеретпишаан, оларның амыдырал-чуртталгазына ааскежикти, өөрүшкүнү, быжыг кадыкшылды күзөп тур мен.

Надежда КҮЖҮГЕТ,
ТР-нің Дээди судунуң даргазы.

ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕНИН ДҮЛГҮҮРҮ-ДҮР

Чагаалар аразындан

Тыва ышкаш эгээртинмес курлавырлыг, арга-эзимниг, казымал байлактыг чуртка демир-оруктуң ажыы улуг. Ол Тываның экономикактиг хөгжүлдезинге бурунгаар базым, улуг ажыдышкынын дүлгүүрү-дүр. Тываже демир-орук кириериниң айтыры келир үениң бурунгаар базымы, ол чүгле ыңай-бээр чүк сөөртүрүнүң эвес, чурттар аразына культура солчулгазын чорударына, эртемни хөгжүдеринге, кадык камгалаыны, өөредилгенин, уран чүүлдүн, туризмни хөгжүдериниң, чурттакчы чонну ажил-биле хандыраының, республикага бюджеттиң дотациялыг байдалын кызыраары чедип алыры болгаш чурттуң камгалап-күчүзүн быжыглаар база айыыл чок чоруун хандыраы, чурттар аразына рынок харылзааларын быжыглаар, бараан саарылгазын көвүдедири, бюджеттиң орулгалыг кезээн көвүдедири болгаш оон-даа ыңай...

Демир-орук Тывага ыяап-ла херек, мен бодум хуумда ону бүрүнү-биле деткир мен. Чамдык кижилер Тываже демир-орук кириеринге удурланып, демир-орук кириер болза, «ооң оруунга доора чыдар, удур турар мен-даа» дигилээр улус бар. Ол кызы, хүнүн бодаан бодал-дыр. Демир-оруктуг чурт бурунгаар хөгжүүр, экономика талазы-биле бай-шыдалдыг чурттаар, ажык-кончаазы хөй болур. Делегейде азы бистин делгем чуртувас Россияда, кожа-хелбээ девискээрлерде демир-орук шагдан бээр аргыжып турар ышкажыгай, кайда чүү деп күрүнө демир-оруктан ядарап-хоозураандыр? Харын-даа улам бай, быжыг экономикалыг, кайы-даа чурт-биле

улам ханы, сырый харылзаалыг, садыг-саарылга-даа кылып-ла турар-дыр.

Үлетпүр бүдүрүлгези, көдээ ажил-агыйы сайзыраңгай чурттар дыка хөй болгай. А бисте кандыг-дыр, алгы-кешти, дүктү дужаар чер тывылбас, ону садарга өртек-үнези аргажок чийк, чүгле мону-даа бодаарга, демир-оруктуң ажыы дыка улуг-дур. Демир-орук-биле чоннуң ыңай-бээр аргыжарының орук өртээ база чийк. Бодап көрүнер даан, Тываже автотранспорт-биле чүктү кири болгаш республикадан үндүр сөөртүрүнге чеже чарыгдал үнүп турар-дыр. Автотранспорт-биле талыгырда Саян артындан каш-каш хонук шүүдөп чорааш эккелген чүктү чүү шоолуп чүк дээрли ону.

Амгы чаа үе-дир, чаа көрүш, бурунгаар үзел херек. Тыва Республиканың Чазаа, оон удуртулгазы Тываже демир-орук кириериниң дугайында айтырыгны өөренип көрүп турар, оон төлөвилелин Россияның хамаарылгалыг черлери, эртемденнер, экономистер дилеп, тып эгелей берген деп билдим.

Ынчангаш мен Тываже демир-орук кириер деп турарын деткир мен, удурланып, чөрүүлээривиске-даа келир үеде демир-орук демей-ле Азия төвү Тывага келир. Кызыл-Хавактың эки шынарлыг хөмүр-дажын болгаш чиг этти үндүр сөөрткеш, бюджеттиң орулгазын көвүдедири, чурттакчы чоннуң амыдыралына идигни ол бээр дээрзи чугаажок.

Оолак КАРА-САЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

Орук шимчээшкенин озалондаанга хамаарыштыр

Хайыраан кижилерни...

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың автотранспорт оруктарына корумчурум үрээшкенин айтырыларының талазы-биле август бда болгаш октябрь 27-де чонга Кыйгырыын таныжып номчааш, дүвүрөвес аргажок апардым. Мен база 1971 чылдың август 28-те бичи уруг тургаш, автотранспорт озалондаанга Улуг-Хемниң Хайыракан суур чанынга таварышканым сактып келгеш, чонну оваарымчалыг болурунче кыйгырып тур мен.

Ында-мында автотранспорт озалондаандан ол хире, бо хире кизи чок болган дээрге, кизи дүвүрөвес аргажок. Бүдүн-бүдүн өг-бүлелер безин чок болуп турарының коргунчуун. Мээң билирим каш-даа ындыг таварылгалар болгулады. Оларның ову-хевири сагышта артып калган, чоктанчыла чорду. Кожам уруг база озалондакка чок болган. Ооң ажы-төлү өскүс арткан. Ол орук озалондаа эвес болза, аныяк не чаптанчыг чаш ажы-төлүнүң аразына чоруур турган. Кажан кижиге долу ааскежик бүргеп чорда, та чүге-ле чүве, кижилер эмин эрттир даштыг чоруур.

Тываның база бир чоргааралы Аяс Данзырынның харааданчыын. Тыва черим ындыг чараш, талан-

тылыг аныяк кижилерин чидирип тур.

Озалондактың хайы-биле качыгдал, аар-берге ажыг-шүжүг тыва чонумда болуп чор. Чылдагааны чүдөл? Баажызы кайдал? Кижилерниң кичээнгей чогу бе? Чолаачыларның серемчилел чогу, билиниң кошкаа азы эзириктиң хайы бе? Чүвезин чидирген кизи муң каралыг дижир ийик бе?

Хамык ужур арагалаашкында, хөглээшкени деп бодаар мен. Кыйгырыгны херекке ап, хамыктың мурнунда чолаачы кизи олуртуп алган кижилери дээш харыысалгалыг болуп кичээнгейлиг чоруур ужурлуг. Шынап-ла, каш чылдарда болуп келген айыыл-халаптыг, өлүм-чидиригил орук озалондактарындан түннелди үндүрүп, кизи бүрүзү серемчилелди болулунар. Чоннуң чорук-херээ төнер эвес, чолаачы кижиге бүүрээш, машинага олурутар-ла болгай, ынчангаш чолаачылар удур-дедир хайгааражып эртип, чоннуң айыыл чок чоруун хандырып көрүңер. Бүү-ле орук озалондаанга таварышкаш чок болган кижилерниң өг-бүлелеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур мен.

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО,
Шагаан-Арыг.

Тыва Республиканың тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг үлетпүр черлерин үнелээр күрүне кадастрының түңнелдерин бадылаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай 2005 чылдың октябрь 26 № 1171

Россия Федерациязының Чер кодекзинин 66-гы чүүлүнге, Россия Федерациязының Чазаның 1999 чылдың август 25-те № 945 "Черни үнелээринин күрүне кадастрының дугайында" доктаалыга, черни үнелээринин күрүне кадастрын эрттиреринин чурумун Россия Федерациязының Чазаның 2000 чылдың апрель 8-те №316 "Черни үнелээринин күрүне кадастрын эрттирер чурумун бадылаар дугайында"

бадылаан доктаалыга дүүштүр, чер дээш төлевир системазын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикага тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг үлетпүр черлерин үнелээр күрүне кадастрының түңнелдерин коштунганы-биле бадылаар.

2. Тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг күрүненин чер кадастрының материалдарын болгаш үлетпүр черлерин үнелээр күрүне кадастрының түңнелдерин тургустунган чурум езугаар Шимчевес объектилер кадастрының Федералдыг агентилелинин Тыва Республика талазы-биле эргелелинге сүмелээр.

3. Бо доктаал албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республикага тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг үлетпүр черлеринин составын ажыглаарының хевирин ийги бөлүкке хамаарыштырган черни үнелээринин күрүне кадастрының ТҮҢНЕЛДЕРИ

№	Кожууннар	Чер ажыглакчыларының ады	Тодараткан чер участогу	Чер участогу шөлү, дөрбелчин метр	Өртээниң кадастрлыг көргүзүүнүн деңзигүрү, дөрбелчин метр	Чер участогу кадастрлыг өртээ, рубль
1.	Чөөн-Хемчик	Чадаананың ОСТУ	Асфальтбетон	3900	99,91	389651,9
2.	Каа-Хем		Асфальтбетон заводунун адаанда чер участогу	5640	161,47	910690,8
3.	Өвүр	"Восток" КХЭ	Асфальтбетон заводунун адаанда чер участогу	4000	96,16	384654,7
4.	Чеди-Хөл	ОСТУ Республиканың Орук агентилели	Администрация тудуунун адаанда чер участогу	1500	128,09	192132,2
5.	Чеди-Хөл	ОСТУ Республиканың Орук агентилели	Дробилка адаанда чер участогу	2200	128,09	281793,9
6.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	ЧЭТ адаанда чер участогу	2050	128,09	262580,07
7.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	Деңзи адаанда чер участогу	40	128,09	5123,53
8.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	Төп складтарның адаанда чер участогу	300	128,09	38426,44
9.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	Электри цегинин адаанда чер участогу	400	128,09	51235,25
10.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	СМУ адаанда чер участогу	300	128,09	38426,44
11.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	РМЦ адаанда чер участогу	600	128,09	76852,88
12.	Чеди-Хөл	"Тывакоммунэнерго" ККБ	Пилорама адаанда чер участогу	2600	128,09	333029,2
13.	Чеди-Хөл	"Чуртталга-коммунал ажыл-агый" МУБ	Демир гараж адаанда чер участогу	20	128,09	2561,76
14.	Чеди-Хөл	"Чуртталга-коммунал ажыл-агый" МУБ	Гараж адаанда чер участогу	30	128,09	3842,64
15.	Чеди-Хөл	"Тывакобальт" комбинаты	"Тывакобальт" комбинатының адаанда чер участогу	129300	129,09	17842677
16.	Барыын-Хемчик	"Тыванефтепродукт" нефтебааза	Нефтебааза адаанда чер участогу	15000	103,73	1555904
17.	Чеди-Хөл	АТБ	Үлетпүр шөлүнүн адаанда чер участогу	3500	128,09	448308,5
18.	Бии-Хем	"ДЭП-365" ККБ	Асфальтбетон заводунун адаанда чер участогу	50000	165,01	8250500
19.	Бии-Хем	"Тыванефтепродукт"	Нефтебааза адаанда чер участогу	25000	168,01	4200250
20.	Кызыл кожуун	"Элегес-Аксы"	Тууйбу заводунун адаанда чер участогу	110000	164,02	18042200

Тыва Республиканың тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг үлетпүр черлеринин составын ажыглаарының хевирин үшкү бөлүкке хамаарыштырган черни үнелээринин күрүне кадастрының түңнелдери

№	Кожууннар	Чер ажыглакчыларының ады	Чер участогу шөлү, дөрбелчин метр	Өртээниң кадастрлыг көргүзүүнүн деңзигүрү, рубль: дөрбелчин метр	Чер участогу кадастрлыг өртээ, рубль
1.	Чөөн-Хемчик	"Белдир" АЗС	2000	104	208000
2.	Чөөн-Хемчик	"Буян" АЗС	2000	104	208000
3.	Чөөн-Хемчик	"Чыраа-Бажы" АЗС	3000	104	312000
4.	Чаа-Хөл	ДУФПС Шагаан-Арыг хоорай АЗС-3	5000	104	520000
5.	Эрзин	АЗС	8000	104	832000
6.	Эрзин	АЗС-1	8000	104	832000
7.	Кызыл кожуун	АЗС-Кызылдың	5000	166	830000
8.	Бии-Хем	"Тыванефтепродукт" АЗС	5000	166	830000
9.	Таңды	АЗС МУБ	1500	166	239000
10.	Тес-Хем	"Белдир" АЗС	1000	166	166000
11.	Тес-Хем	ГУ УФГЕ ТР "Калдак-Хамар" АЗС	1200	166	199200

Тыва Республиканың тускай болгаш өске-даа ужур-дузалыг үлетпүр черлеринин составын ажыглаарының хевирин дөрткү бөлүкке хамаарыштырган черни үнелээринин күрүне кадастрының түңнелдери

№	Чер ажыглакчыларының ады	Тодараткан чер участогу	Чер участогу шөлү, дөрбелчин метр	Чер өртээниң кадастрлыг көргүзүүнүн деңзигүрү, рубль: дөрбелчин метр	Чер участогу кадастрлыг өртээ, рубль
1.	2	3	4	5	6
1.	ТР-ниң Орук агентилели	Бай-Тайга кожуун	604800	7,09	4288032
2.	Бай-Тайга кожуунунун чагыргазы	Тээли суурже кирери	187200	7,09	1327248
3.	Бай-Тайга кожуунунун чагыргазы	Тээли—Бай-Тал автоорук	235200	7,09	1667568
4.	Бай-Тайга кожуунунун чагыргазы	Тээли—Шуй автоорук	168000	7,09	1191120
5.	ТР-ниң Орук агентилели	Тээли—Кызыл-Даг автоорук	1030200	7,09	7304118
6.	"Тывазнерго" ААН	Кызыл-Мажалык—Кара-Хөл автоорук	6900	7,09	48921
7.	"Тывазнерго" ААН	ЛЭП	27300	7,09	193557
8.	"Тывазнерго" ААН	ЛЭП-35 кВт			
		Барыын-Хемчик	40000	5,51	220400
		ЛЭП Кызыл-Мажалык, Барлык, Аксы-Барлык, Эрги-Барлык, Хөндөлен, Дөң-Терезин, Шекпээр, Аянгаты			
9.	ТР-ниң Орук агентилели	Кызыл—Ак-Довурак автоорук	774000	5,51	4264740
10.	ТР-ниң Орук агентилели	Абакан—Ак-Довурак автоорук	3690000	5,51	20331900
11.	Барыын-Хемчик кожуун чагыргазы	Дөң-Терезинче кирер орук	88800	5,51	489288
12.	Барыын-Хемчик кожуун чагыргазы	Барлык суурже кирер орук	18000	5,51	99180
13.	Барыын-Хемчик кожуун чагыргазы	Эрги-Барлык суурже кирер орук	386400	5,51	2129064
14.	Барыын-Хемчик кожуун чагыргазы	Кызыл-Мажалык—Аянгаты автоорук	432750	5,51	2384452,5
15.	Нефтебааза	Нефтебааза Кызыл-Мажалык (4км) Шекпээр	150000	5,51	826500
16.	"Тывазнерго" ААН	Чөөн-Хемчик	110000	15,28	1680800
17.	"Каа-Хем хөмүр-даш уургайы" ААН	ЛЭП	1798000	15,28	27473440
18.	"Тывазнерго" ААН Сарыг-Сеп участогу РРС-4	Каа-Хем кожуун	70000	6,74	471800
19.	"Тывазнерго" ААН Сарыг-Сеп участогу РРС-4	ЛЭП	5300	6,74	35722
20.	"Тывазнерго" ААН Сарыг-Сеп участогу РРС-4	Подстанция	2000	6,74	1348
21.	"Тывазнерго" ААН Сарыг-Сеп участогу РРС-4	Подстанция	2200	6,74	14828
22.	ТР-ниң Орук агентилели	Кызыл—Сарыг-Сеп автоорук	990000	6,74	6672600
23.	Каа-Хем кожуун чагыргазы	Көк-Хаак суурже кирер орук	114000	6,74	768360

1978-1987 чылда төрүттүнген хамаатыларны 2005 чылдың октябрь-декабрь айларда шериг албанынче

кыйгыртырының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай 2005 чылдың сентябрь 14 № 988

Россия Федерациязының Чазаның 1999 чылдың июнь 1-де № 587 "Россия Федерациязының хамаатыларын шериг албанынче кыйгыртырының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында" доктаалын боттандыраар болгаш 1978-1987 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны 2005 чылдың октябрь-декабрь айларда шеригке кыйгыртырын чорудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2005 чылдың октябрь-декабрь айларда шериг келдиришкининден хостатпаан азы хуусаазын сонгаарлатпаан 1978-1987 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны шеригке кыйгыртырын чорудар.

2. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртып турар үеде Тыва Республиканың келдиришкин чорудар комиссиязын тургузар.

3. Тыва Республиканың келдиришкин чорудар комиссиязының кол болгаш курлавыр составтарын № 1 капсырылга езугаар;

2005 чылдың сентябрь 28-29-та учет-кыйгыртылга талазы-биле инструкция-методиктиг чыылдалар чорударының программаны № 2 капсырылга езугаар;

республиканың чыылда чорудар пунктузунун ажылын хандыраар чогуур санныг техниктиг ажылдакчыларны яамылар № 3 капсырылга езугаар айда ажыл шалынының ортумак хемчээлин камгалап арттырганы-биле бергениниң санаашкынын;

2005 чылдың октябрь-декабрь айларда шериг албанынче хамаатыларны кыйгыртырын чорудуп турар үеде республиканың чыылда пунктузунун культура-массалыг хемчеглеринин планын № 4 капсырылга езугаар;

республиканың чыылда чорудар пунктузунун штабының түр штадын № 5 капсырылга езугаар;

стационарга (амбулатория) медицина шинчилгези (эмнээшкин) эртери эргежок чугула байдалдыг улусту чорудар медицина албан черлеринин даңзызын № 6 капсырылга езугаар;

кожууннарга болгаш Кызыл хоорайга 2005 чылдың күзүнүнде медицина комиссияларын чорударының графигин № 7 капсырылга езугаар бадылаар.

4. Республиканың чыылда пунктузу чок болганындан хамаатыларның шериг албанынче кыйгыртышыкынын Кызыл хоорайның шериг комиссариатының кыйгыртышыкын пунктузунун баазазына чорудар.

5. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы хамаатыларның шериг албанынче кыйгыртышыкын чоруп турар үеде:

кожууннар, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагырга черлеринин удуртукчулары-биле кады хамаатыларны баштайгы шериг учедунга тургузарын медицина көргүзүглери-биле бадыткаарын хандырып шыдаар кылдыр пунктуларны эргежок чугула документиер, медицина дериг-херекселдери болгаш эт-хөреңги-биле хандыраар;

кожууннарның шериг комиссариаттарындан чоруткан улусту шинчиер талазы-биле консультативтиг дуза чедирерин эмнелге албан черлеринге (кабинеттер) хүлээндирер, эргежок чугула санныг олуттарны үндүрүп берип, халас медицина хандырылганын тускайжыттыг эмнелге-профилактика салбырларына чедирер;

республиканың эмнелге-профилактика албан черлеринин кол эмчилери хамаатыларны шериг учедунга эге баштайгы алыр комиссияларда чедишпейн турар эмчи-специалистерни олче чорудар;

Тыва Республиканың кожууннарында болгаш хоорайларында эмнелге албан черлерин тодараткаш, аңаа немелде медицина шинчилгези болгаш эмнээшкин чорударына эргежок чугула санныг олуттарны үндүрер, а ол ышкаш Тыва Республиканың кыйгыртышыкын комиссиязының шиитпири-биле республика (Уланчызы 5-ки арында).

(Төнчүзү. Эгези 4-кү арында).

каның эмнелге албан черлеринге хамаатыларга хыналда шинчилгелерни чорудар.

Кыйгыртышкын үезинде Тыва Республиканың шериг комиссариатының чыылда пунктузунга:

шимчеп чоруур рентген тургузуун;
фтизиатр эмчини болгаш рентген-лаборантыны;

ЭКГ шинчилээр аппаратты;
ВИЧ болгаш РВ дээш хан алыр лаборатортыны тургузар.

6. Хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртып турар үеде Тыва Республиканың Иштики черектер ямызы:

хамаатыларны кыйгыртышкын участкарындан республиканың чыылда пунктузунче чорударын организастыг болдурар сорулга-биле кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның шериг комиссариаттары-биле дугуржулга езугаар милиция нарядын үндүрүп бээр;

шеригке хамаатыларны чорудуп турар үеде Тыва Республиканың чыылда пунктузунга милицияның дүн-хүн чок дежурныйлаашкынын тургузар;

шериг албанынче келдиришкынден болгаш шериг учедунга турарындан ойталап турар хамаатыларга хамаарыштыр күштүг бооп турар хоойлужудулгада көрдүнген хемчеглерни алыр;

шеригке келдиртип турарларның дактилоскопиктиг бүрүткелинин учет документилерин чоруур чурум езугаар тургузар специалистерни бээр;

шеригке келдирткен хамаатыларның дактилоскопиктиг бүрүткелинин дугайында долдуртунган хуудустарны дамчыдып бээрин чорумчудар.

7. Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика ямызы хамаатыларны шеригке кыйгыртып турар үеде:

республиканың чыылда пунктузунга келдиришкын кампаниязының үезинде ажил шалыңының айда ортумак хемчээлин камгалап арттырган агитпункт начальнигин томуйлаар;

хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртып турар үеде чыылда пунктузунга чорудар кижизидилге болгаш культура-массалыг ажилдар талазы-биле хемчеглерниң планын боттандырырынга дуза чедирер;

республиканың Улусчу чогаадылга төвүнүн көрүкчүлер болгаш биче залдарын шеригке келдиришкын хемчеглерин эрттиреринге бээр;

2005 чылдың ноябрь айның ийги чартында көрүкчүлер залын шеригке Келдиришкын хүнүн эрттиреринге үндүрүп бээр, артистерниң болгаш бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң көргүзүглерин, Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш Чепсектиг Күштерниң хоочуннары, интернационалиски дайынчылар-биле журажылгаларны организастаар.

8. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының ямызы хамаатыларны шериг албанынче кыйгыртып турар үеде:

Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика ямызы, Тыва Республиканың шериг комиссариаты база Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем ямызы-биле кады 2005 чылдың ноябрьның ийги чартында шеригке келдиртип турарларга тураскааткан хүнүн план-сценарийин ажилдап кылыр;

2005 чылдың ноябрь айда шеригке келдиртип турарларның хүнүн эрттиреринге "Аныктар политиказының" 206 чүүлүнүн акша-хөреңгизинден 20 муң рубльди үндүрер;

шеригке үделгени Кызыл хоорайның Арат шөлүнге байырлыг байдалга чорударын организастаар.

9. Шеригке келдиришкын кампаниязының үезинде Тыва Республиканың Чазаның хуралына хамаатыларны шериг албанынче келдиртири-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажыр.

10. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың март 22-де № 361 "1978-1987 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны 2005 чылдың апрель-июнь айларда шериг албанынче келдиртириниң дугайында" доктаалын күжүн чидирген кылдыр санаар.

11. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

12. Доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Аппаратының контроль эргелелинге дагызыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Ш.КАРА-ООЛ.

1	2	3	4	5	6
24.	ТР-ниң Орук агентилели	Сарыг-Сеп—Владимировка автоорук	900000	28,49	25641000
25.	ТР-ниң Орук агентилели	Бүрен-Аксы суурже кирер орук	8400	6,74	566160
26.	ТР-ниң Орук агентилели	Бояровка—Тоора-Хем автоорук	612000	28,49	17435880
27.	"Каа-Хем хөмүр-даш уургайы" ААН	Кызыл кожуун	4230000	20,62	87222600
28.	"Тывазнерго" ААН	Уургай адаанда чер участогу ЛЭП адаанда чер участогу	160000	20,62	3299200
29.	ТР-ниң Орук агентилели	Мөңгүн-Тайга	1080000	6,8	7344000
30.	ТР-ниң Орук агентилели	Хандагайты—Мугур-Аксы автоорук Мугур-Аксы—Кызыл-Хая автоорук	528000	6,8	3590400
31.	"Тывазнерго" ААН	Өвүр кожуун	30000	4,94	148200
32.	ТР-ниң Орук агентилели	ЛЭП адаанда чер участогу	666000	11,68	7778880
33.	ТР-ниң Орук агентилели	Чадаана—Хандагайты автоорук	1260000	4,94	6224400
34.	ТР-ниң Орук агентилели	Хандагайты—Мугур-Аксы автоорук	1512000	4,94	7469280
35.	Өвүр кожууннун чагыргазы	Хандагайты—Ак-Чыраа автоорук	192000	4,94	948480
36.	ТР-ниң Орук агентилели	Дус-Даг суурже кирер орук	50000	4,94	247000
37.	Өвүр кожууннун чагыргазы	Кайлы черинче баар орук	45000	4,94	222300
38.	ТР-ниң Орук агентилели	Сагалдай—О-Шынаа—Ак-Чыраа автоорук	240000	4,94	1185600
39.	"Дус-Даг" ККБ	Дус уургайының адаанда чыдар чер участогу	410000	4,94	2025400
40.	Бии-Хем кожууннун чагыргазы	Бии-Хем кожуун	540000	6,95	3753000
41.	Бии-Хем кожууннун чагыргазы	Хадың суурже кирер орук	12750	6,95	88612,5
42.	Бии-Хем кожууннун чагыргазы	Шивилиг суурже кирер орук	4500	6,95	72975
43.	Бии-Хем кожууннун чагыргазы	Сөөш суурже кирер орук	540000	6,95	3753000
44.	"М-54 Енисей" автоорук эргелели	Туран—Аржаан автоорук	468000	6,95	3252600
45.	"ДЭП-364" ККБ	Сесерлиг—М-54(оя бээр) автоорук	60000	6,95	417000
46.	"Тывазнерго" ААН	Уургай адаанда чер участогу	70000	6,95	486500
47.	"М-54 Енисей" автоорук эргелели	ЛЭП	2880000	6,95	20016000
48.	Тываның электри четкилери	М-54 автоорук	27000	4,62	124740
49.	Сүт-Хөл кожууннун чагыргазы	Сүт-Хөл кожуун	465000	4,62	2148300
50.	Сүт-Хөл кожууннун чагыргазы	ЛЭП Суг-Аксы, Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга	355500	4,62	1642410
51.	ТР-ниң Орук агентилели	Суг-Аксы—Ишкин автоорук	415500	4,62	1919610
52.	Сүт-Хөл кожууннун чагыргазы	Алдан-Маадыр суурже кирер орук	120000	4,62	554400
53.	"Ишкин" ККБ	Суг-Аксы суурже кирер орук		4,62	3603600
54.	"Устүү-Ишкин" ККБ	Бора-Тайга суурже кирер орук	780000	4,62	3603600
55.	"Хемчик" ККБ-ниң 3 каттыжышкыны	Автоорук		4,62	3603600
56.	Таңды кожууннун чагыргазы	Таңды кожуун	180000	23,51	4231800
57.	Тывазнерго ААН	Автоорук	80000	23,51	1880800
58.	ДЭП-336	ЛЭП	112000	23,51	2633120
59.	"М-54 Енисей" автоорук эргелели	Уургай адаанда чер участогу	930000	23,51	21864300
60.	ДЭП-366	М-54 Автоорук	60000	23,51	1410600
61.	ТР-ниң Орук агентилели	Уургай адаанда чер участогу Бай-Хаак—Владимировка автоорук, 0-34 км участогу	510000	23,51	11990100
62.	ТР-ниң Орук агентилели	Бай-Хаак суурже кирер орук	612000	55,58	34014960
63.	Таңды кожууннун чагыргазы	Бай-Хаак—Межегей автоорук	210000	23,51	4937100
64.	ТР-ниң Орук агентилели	Бай-Хаак—Элегес автоорук	896000	23,51	21064960
65.	ТР-ниң Орук агентилели	Элегес-Аксы—Кочетов автоорук	465000	23,51	10932150
66.	ТР-ниң Орук агентилели	Бай-Хаак—Владимировка автоорук, 34-68 км участогу	510000	55,58	28345800
67.	ТР-ниң Орук агентилели	Тес-Хем кожуун	2075000	24,13	5006975
68.	ТР-ниң Орук агентилели	Сагалдай—Ак-Чыраа автоорук	390000	8,45	3295500
69.	Тес-Хем кожууннун чагыргазы	Ак-Эрик суурже кирер орук	14000	8,45	1183000
70.	Тес-Хем кожууннун чагыргазы	У-Шынаа суурже кирер орук	42000	8,45	354900
71.	Тес-Хем кожууннун чагыргазы	Белдир-Арыг суурже кирер орук	360000	8,45	3042000
72.	"М-54 Енисей" автоорук эргелели	Ак-Эрик—Берт-Даг автоорук	1240000	8,45	10478000
73.	"Тывазнерго" ААН	М-54 автоорук	237000	24,13	5718810
74.	Улуг-Хем кожууннун чагыргазы	Подстанция, ЛЭП			
75.	ТР-ниң Орук агентилели	Улуг-Хем кожуун	195000	24,84	4843800
76.	Улуг-Хем кожууннун чагыргазы	Арыг-Бажы суурже кирер орук	465000	21,98	10220700
77.	Улуг-Хем кожууннун чагыргазы	Эйлиг-Хем суурже кирер орук	300000	21,98	6594000
78.	Улуг-Хем кожууннун чагыргазы	Торгалыг суурже кирер орук	60000	21,98	1318800
79.	Улуг-Хем кожууннун чагыргазы	Чодураа суурже кирер орук	150000	24,84	3726000
80.	ТР-ниң Орук агентилели	Арыскан суурже кирер орук	105000	21,98	2307900
81.	"Тывазнерго" ААН	Ишти-Хем суурже кирер орук	1204000	21,98	26463920
82.	Чаа-Хөл кожууннун чагыргазы	Кызыл—Ак-Довурак автоорук 73-158 км	82000	21,98	1802360
83.	Чаа-Хөл кожууннун чагыргазы	ЛЭП Хайыракан, Ишти-Хем, Арыг-Бажы, Арыг-Үзүү, подстанция			
84.	Чаа-Хөл кожууннун чагыргазы	Чаа-Хөл кожуун	350000	10,4	364000
85.	ТР-ниң Орук агентилели	Шанчы автоорук	150000	10,4	1560000
86.	Ак-Туруг суурнун чагыргазы	Ак-Туруг автоорук	80000	10,4	832000
87.	"Тывазнерго" ААН	Кызыл-Даг автоорук	120000	10,4	1248000
88.	"Чеди-Хөл ОСТУ" ККБ	Кызыл-Даг автоорук	1420000	10,4	14768000
89.	ТР-ниң Орук агентилели	Чаа-Хөл, Ак-Туруг, Шанчы, Кызыл-Даг аразында автооруктар	130000	10,4	1352000
90.	Чеди-Хөл кожууннун чагыргазы	ЛЭП	35000	48,65	1702750
91.	"Тывазнерго" ААН	Чеди-Хөл кожуун	990000	48,65	4816350
92.	"Тывазнерго" ААН	Ак-Тал, Чал-Кежиг, Хову-Аксы суурларның чанында уургайлар	252000	48,65	12259800
93.	"Тывакоммунэнерго"	Хову-Аксы суурже кирер орук	20000	11,51	230200
94.	"М-54 Енисей" автоорук эргелели	Ак-Тал суурже кирер орук	2000	11,51	23020
95.	Эрзин кожууннун чагыргазы	Кожуун иштинде ЛЭП	3000	11,51	3453
96.	Эрзин кожууннун чагыргазы	Хову-Аксы подстанция			
97.	Эрзин кожууннун чагыргазы	Постанция трансформаторлары			
98.	Эрзин кожууннун чагыргазы	Эрзин кожуун	1530000	6,28	6028800
99.	Эрзин кожууннун чагыргазы	М-54 автоорук	224000	6,28	1406720
		Нарын суур	144000	6,28	904320
		Мерен суур	72000	6,28	452160
		Бай-Даг суур	24000	6,28	150720
		Сылдыс суур	1300000	6,28	8164000
		Качык суур			

Тыва Республиканың тускай болгаш өске-даа уjur-дузалыг үлетпүр черлериниң составын ажыглаарының хевирин бешки бөлүккө хамаарыштырган черни үнелээриниң күрүнө кадастрының түңнелдери

№	Кожууннар	Чер ажыглакчыларының ады	Тодараткан чер участогу	Чер участогуның шөлү, дөрбелчин метр	Чер өртээниң кадастрлыг көргүзүүнүн деңгээли рубль: дөрбелчин метр	Чер участкарунун кадастрлыг өртээ, рубль
1.	Чөөн-Хемчик кожуун	"Тывахарылзаинформ" ААН	РРС адаанда чер участогу	20056	99,91	203794,96
2.	Каа-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН, СА	Электрелиг харылзаа шугумунун, харылзаа объектилериниң адаанда чер участогу	50000	161,47	807350
3.	Каа-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН, СА	РРС-18 адаанда чер участогу	2540	161,47	410133,8
4.	Кызыл кожуун	"Тывахарылзаинформ" ААН	РРС адаанда чер участогу	510000	161,47	82349700
5.	Өвүр	"Тывахарылзаинформ" ААН	Радио харылзааның болгаш объектилер адаанда чер участогу	20000	96,16	1923200
6.	Бии-Хем	Ростелеком-74	Трансляция адаанда чер участогу	6000	166	996000
7.	Бии-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН	700	166	1162000	
8.	Бии-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН	Ретранслятор адаанда чер участогу	6000	166	996000
9.	Таңды	"Тывахарылзаинформ" ААН	Ретранслятор адаанда чер участогу	40000	161,47	6458800
10.	Таңды	"Электрелиг харылзаа" ААН	Телефон кабельдериниң адаанда чер участогу	180000	161,47	29064600
11.	Тес-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН	РРС-12 адаанда чер участогу	8900	97,84	870776
12.	Тес-Хем	"Тывахарылзаинформ" ААН	РРС-14 адаанда чер участогу	1200	97,84	117408
13.	Чаа-Хөл	"Тывахарылзаинформ" ААН	РРС-тиң чер участогу	500	127,59	63795
14.	Чеди-Хөл	"Водоканал" ККБ	Суг насозунун адаанда чер участогу	9200	126,83	1166836

Мөөрей, мөөрей

УРАН, ЧАРАШ УЛУСЧУ ТЕАТР

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Күрүне Думазының депутаты Чылгычы Ондарның шаңналы дээш улусчу театрларның болгаш ши коллективтериниң республика фестивалының түңнел кезээ болуп эрткен. Бо фестиваль-конкурс дөрт чадалыг эрткен: бирги ээлчээнге барыын кожуннарның коллективтери Өвүр кожуннуң Хандагайтыга мөөрейлешкен. Ийги ээлчээнде чөөн кожуннар Сарыг-Сепке күжүн шенешкен. Үшкү ээлчээ (мурнуу кожуннар) Хову-Аксинга болуп эрткен. Ынчангаш фестивальдың шилиттинген шырак коллективтери түңнел турга киржир эргени чаалап ап, В.Көк-оол аттыг театрының сценазынга оюнун шыңгыы жюриге, көрүкчүлөргө бараалгаткан.

Октябрь 29-та эртенгиниң 10 шакта «Дүжүметке тураскаал азы чарык деспи чанында» (автору Екатерина Танова) деп шини Каа-Хем кожуннуң бот-тывынгыр артистериниң оюну-биле мөөрей эгелээн. Улусчу театрының режиссеру Андрей Байыр-оол салым-чаянныг уран чүүл ажилдакчыларының бирээзи: ырлаза — ырлаар, ойназа — ойнаар. Режиссура талазы-биле ооң чедишкени бо удаада көскү болду. Талантылыг, уран чүүлге сонургалдыг аныяктарны чыып, езулуг чогадыкчы ажилдаанының бадыткалы — эртенги шакта залга көрүкчүлөр эвээш-даа болза, адыш часкаашкыннары дыңналып турду. Орус чурттакчыларлыг кожунга ылаңгыя аныяк-өскөнниң дыл-домаа орусчуп, чугаазыны аяны, сөстөрни адаары, оларның утказын эки билбеси-биле режиссерга ажилдаары берге дээрзи чугаажок. Ынчалза-даа бо удаада А.Байыр-оолдун ажилын көрүп ора, жюри даргазы Сиин-оол Лакпаевич Оюнун оюн-баштак-биле магадап мынча деп органын дыңнадым: «О! Ши талазы-биле мооң мурнунда Бай-Тайганың салчактары шыырак боор чүве болгай, Каа-Хем салчактары база шыырак боор чүве-дир аа?!». Тыва театрың үндезилекчилериниң бирээзи, алдарлыг режиссернуң бо сестери каа-хемчилерге езулуг улуг мактал ышкажыл. Шаңналдыг черни албаан-даа бол, төрөөн кожунунуң адын Андрей Байыр-оол баштаан аныяктар черле сыкпады. Моон соңгаар-даа оларның солун ажилдарын көрө бээр боор бис. Режиссернуң шилип алганы шиизи, ооң темазы аажок амыдыралчы, көрүкчүлөргө чоок, билдингир. Тываның Улустун чогаалчызы Е.Т. Тановага фестиваль мөөрейниң «Эң эки драматургия» деп номинациязының шаңналын тывысканы өөрүнчүг.

Ак-Довурактың «Найырал» улусчу театры — арга-дуржулгалыг хоочун коллективтериниң бирээзи. Бо коллективти Раиса Монгушова Сат удуртуп турда, («Кызыл үер») ак-довуракчылар Россия чергелиг мөөрейлерге безин тиелеп турганын сактып ормен. Аныяктар ол эки чаңылды уламчылап турары өөрүнчүг. Бо удаада ак-довуракчылар К-Э.Кудажының «Дайынның чаңгызы» деп, тыва эки турачыларга тураскааткан шинин көргүстүлөр. Аныяк режиссер Нина Күжүгеттиң чогадыкчы ажилын мактаар апаар. Фронтуга бичии дыш үезинде солдаттар, эмчи санитар кыстар чай кадында ойнап-хөглеп турда, шавар халдаашкын эгелей бээр. Ол эпизодту оожумнаткан кадр кылдыр көргүскени, артистерниң ону езулуг профессионал денелде көргүзүп турары — шини тургускан режиссернуң чедишкени болбайн канчаар. Эр хейлер! Нина Күжүгет — шииде кол рольдарның бирээзин (Дарыя)

боду ойнаан. А жюри ооң оюнун «Эң эки херээжен роль» деп номинацияның тиелекчизи кылдыр үнелээни таварылга эвес.

Чөөн-Хемчик кожун А.Сухова-Кобылинниң «Тарелкинниң өлүмү» деп шинин көргүстү. Ында кол рольду ойнап турар Альберт Кара-Салдың оюну черле кайгамчык-тыр! Кызыл хоорайның мэри Д.К. Донгак аңаа тускай шаңналды тывыскан. Сагынгыр-тывынгыр, оптуг, кажар, эрес кижиниң ролун ооң ойнап турарын көрүп ора, Тываның Улустун артизи Хертек Өлбезекович Ширин-оолдун Хлестаковту («Ревизор») ойнап турганы кижиге сагыжыңга кирип келир чорду. Черле ынчаш чөөн-хемчикчилерниң улусчу театрында өг-бүле аныяктарның ойнап турары дыка чаптанчыг, чараш, солун. Бо шииде эр улустун рольдарын профессионал культура ажилдакчылары эвес улус ойнап турарын онзалап демдеглекседим. Аныяктарның хостуг үезин шын, чөп, ажыктыг ажыглаарын чедип алып сорулгазын Чөөн-Хемчиктин культура ажилдакчылары эки күүседип турар-дыр.

Тес-Хем кожун М.Мөңгениң «Ураанхайлар» деп шинин ойнаан. Шини Тываның театр талазы-биле эң баштайгы дээди эртемниг артистериниң бирээзи, Ленинградтың Н.Островский аттыг театр болгаш кинематография институтунун доозукчузу, Тывада атсураа алган Клара Чамыяновна Сагды тургускан. «Хоочун коктуг» дижи болгай, шынап-ла, тыва театр үндезилекчилериниң бирээзи — К.Ч.Сагдының чогадыкчы талантызы улам-на ханылап ораын бо тургускан шиизи бадыткап турар. Бот-тывынгыр артистерниң ойнап турар аяны, сценага шимчээшкени, сөс-домааның тодазы, хеп-костюмнериниң чаражы — хамыкты кайгаткан. Тес-Хем кожун чагыргазын, ооң даргазын онзалап демдеглевес болза, хоржок. Чоннуң иштики делегейин байыдып, уран чүүлге сонургалын деткип, улусчу театрга бүгү талалыг деткимчени көргүзүп турары иле-дир.

Мөңгүн-Тайга кожун Н.Гогольдун «Кадайланышкын» деп шинин бараалгаткан. Ону Москваның Гнесиннер аттыг театр институтунун доозукчузу Чойганмаа Донгак тургускан. В.Көк-оол аттыг театрга элээн чылдарда ажилдап, школы эртен болгаш Чойганмаа Донгак (ол бөгүн кожуннуң улусчу театрының удуртукчузу, режиссеру) коллегалары — культура ажилдакчыларын бедик денелдиг оюнну көргүзерин чедип алган. Ооң түңнели — бот-тывынгыр артист Юрий Күжүгет бо мөөрейге «Эң эки эр роль» деп номинацияга тиелекчи болган. Бо шаңнал режиссерга дорт хамаарылгалыг дээрзи чугаажок. Душтук кыстың ролун, ооң аажы-чаңын, бүдүжүн Чойганмаа Донгак шыңгыы кылдыр көргүзүп шыдаанын база

демдеглекседим.

Кызыл кожун К.Д.Натпий-оолдун «Сыын-Чүрээ» деп шинин бараалгатты. Ону аныяк режиссер Салбакай Чагар-оол тургускан. Шини чоокта чаа чырык өртемчейден өске өртемчейге «аъттаныпкан» салым-чаянныг чогаалчы, культура ажилдакчызы Кара-оол Донгак Натпий-оолдун чырык тураскаалыга мөгейиг кылдыр тургускан. Кайгамчык чараш хөгжүм ырылыг бо ши көрүкчүлөргө ынакшылын, улуг сонургалын чаалап алган дизе, хөөредиг болбас. Шиниң хөгжүм каасталгазын салым-чаянныг композитор Алена Иомужап кылган. Жюри кежигүннери Алена Георгиевнаның бо күш-ажылын бедии-биле үнелеп, «Эң-не эки хөгжүм каасталгазы» деп чаа номинацияны удур чогааткаш, ооң тиелекчизи кылдыр чарлаан. Алена Иомужаптың бо ажилыңга хамаарыштыр Аныяк көрүкчүнүң театрының режиссеру Айлана Леонидовна Чадамба мынча деп чугаалады: «Аленаны деткири эргежок чугула. Кайгамчык талантыны камнаар херек. Хөгжүмнүг театры (бот-тывынгыр артистерниң) Алена эгелеп кааны ол-дур. Театры салым-чаянныг кижилер тургузар, ынчангаш оларны деткири чугула».

Бо шииде Кур-Чер суурнуң аныяктары ойнап турар. Ажил тывылбас бо берге үеде көдээ суурда улусчу театрың ажилдап турары канчаар-даа аажок өөрүнчүг чүүл-дүр. Кур-Чер суму чагыргазы улусчу театрың ажилын деткип, оларны хей-аът кирип, болур-чогуур деткимчени көргүзүп турары эки-дир. «Сыын-Чүрээ» — ыры, танцылыг, улустун аас чогаалының кожамыктары, янзы-бүрү оюн-тоглаазы-биле «сожалаттынган» чараш ши. Кол рольдарда ойнап турар болгаш өске-даа рольдарда аныяктарның аттарын шуптузун сактып алган болзумза, дөгөрезин адаксаан ийик мен. Чараш танцыларны тургускан культураның хоочуну Мара Чигденге көрүкчүлөргө өмүңээзинден өөрүп четтиргенисти илередип ор мен.

Кыска үениң дургузунда Салбакай Чагар-оол көрүкчүлөргө сонургалын чаалап аптар шини тургузуп кааны — аныяк кижиниң баштайгы чедишкени-дир. Моон соңгаар чогадыкчы ажилды улам күштелдирер сорулганы салгаш, шудургу ажилдаарын аңаа күзедим.

«Сөөлгү тевениң чүгү аар» дижи ийик чоп, ынчалза-даа бо удаада эң сөөлүндө оюнун көргүскен би-хемчилерге ол шуут хамаарышпас. Алдарлыг Марк Оюн баштаан би-хемчилер театр сыңмас хөй көрүкчүлөр мурнунга ойнаар аас-кежиктиг болган. Олар Чылгычы Ондарның кыска чечен чугааларына үндезилеп тургускан («Каткы-хөгде бачыг турбас») ажилын көргүскен. Чаныш-сыныш чок, кезээде каткы-хөг, оюн-баштак-биле «чепсегленген» чоруур Марк Марцынмаевич би-хемчилерин черле кандыг-даа байдалда бедикче тыртып үнүп кээр кижиле болгай. Бо удаада база ооң ролю улуг, көскү дээрзи чугаажок билдингир болду.

Ам тиелекчилерни таныштырайн: фестиваль-конкурстуң тиелекчизи — Чөөн-Хемчик кожун. Тиелекчи 55 муң рубльдин үн улгатырар улуг аппаратуразын шаңналга алган. Ийги черде —

Тиелекчи Чөөн-Хемчик кожуннуң улусчу театрының режиссеру Марианна Кара-Салга ораалачы сайыт Е.В. Ооржак биле оргкомитет даргазы Э.Д. Монгуш шаңналды тыпсып турары.

Жюри кежигүнү Ч.Ч. Куулар, шаңнал алган композитор Алена Иомужап, режиссер Нина Күжүгет (Ак-Довурак), бот-тывынгыр артист Юрий Күжүгет (Мөңгүн-Тайга), жюриның даргазы С.Л. Оюн.

Сценада — мөңгүн-тайгажылар.

Кызыл кожуннуң улусчу театрының оюн-көргүзүүндөн.

Тес-Хем кожун. Шаңналы — компьютер. Үшкү черде — Кызыл кожун. Кур-Чер суур. Шаңналы — видеокамера.

Тускай шаңналдар: «Эң эки драматургия — Екатерина Танова»; «Эң эки режиссура — Марианна Кара-Сал (Чадаана)»; «Эң эки эр роль» — Юрий Күжүгет (Мөңгүн-Тайга); «Эң эки херээжен роль — Нина Күжүгет (Ак-Довурак)»; «Эң эки хөгжүм каасталгазы» — Алена Иомужап.

Жюри кежигүннери: Тываның алдарлыг чогаалчызы Черлиг-оол Куулар, Аныяк көрүкчүнүң театрының режиссеру Айлана Чадамба, Россияның Театр ажилдакчыларының чөвүлелиниң Тыва салбырының даргазы Александр Шоюн, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Надежда Наксыл, республиканың Улусчу чогаалдыг төвүнүң килдис эргелекчизи Зинаида Ондар, жюриның даргазы — Россияның болгаш Тываның алдарлыг артизи, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы

Сиин-оол Оюн.

Сиин-оол Лакпаевич жюриның канчаар ажилдаанын таныштырып, тайылбырлап тура, мынча диди: «Бо назынымда чеже жюриге олуруп, даргалап, чүнү көрбедим дээр. Эң баштайгы даңгыналар конкурзунуң жюризиниң даргазынга база ажилдадым. Ынчалза-даа бо улусчу театрлар конкурзунуң жюризинге ажил дег бергедээң черим чок. Тиелекчини илередири дыка-ла берге болду, чүге дизе шупту коллективтер шыырак белеткенген-дир. Улусчу театрларның ажилының деңгели оранчок бедээнинге өөрүп тур мен.

Шаңналдарны тывыскан соонда, фестивальдың организакчылары болгаш жюри кежигүннери-биле журналистер парлалга конференциязын эрттирген.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,
«Шының» корр.
Чуруктары Василий БАЛ-ЧИЙ-ООЛ тырттырген.

Сибирь шериг округунун шериглеринин командьлакчызы, армия генералы Николай Макаров бо чылдың ноябрьның ийги чартында эртер Интернет-конференция үезинде on-line режиминге силернин айтырыгларыңарга харыылаар. Тодаргай ай, хүнү немей дыңнадыр. Конференцияны РИТА-СЭТА Сибирь регионалдыг информастыг төптүн детким-

КОМАНДЫЛАКЧЫ АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫЫЛААР

чези-биле «Красная звезда» солунунуң парлалга төвү болгаш Сибирь шериг округу эрттирип турар.

Сибирьши шериглеринин албан-хүлээлгезинин байдалдары, амыдырал-чуртталгазы болгаш чурттап турар байдалдары-биле, СибШО-нуң доктаамал дайынчы белеткелде турар шериг кезектеринге керээ-биле албан-хүлээлгелерин эрттирери-биле база округтун амыдырал-чорудулгазы-биле хол-башкан кандыг-даа айтырыгларны баш бурунгаар redstar@cn.ru азы sibvo@mail.gin.su электроннуң адресстерже чорудуп болур.

Конференцияның дугайында отчетту «Красная звезда» солунга, Интернетте www.redstar.ru, www.itartass-sib.ru сайтка парлаар.

Валерий ЩЕБЛАНН,
СибШО-нуң парлалга албаны, полковник.

Тайылбырланчыга сөс

НАЛЬЧИКЧЕ ЧҮГЕ ХАЛДААНЫЛ?

Сөөлгү чылдарда Соңгу Кавказ — Россияның балыг «чүрээ» болу берген черле болгай. Ам база катап Кабардин-Балкар Республиканың найысылалы Нальчикче бөлүк дайынзырактар халдааш, тус черниң чурттакчы чонунга база бир айыыл-халапты чедиргеннер.

Политолог Д.Морозовтун бижи турары-биле алырга, Соңгу Кавказта дайынчы калбарып бар чыдар кол чылдагааны — Төптүн административтиг реформаны кончук кошкак чорудуп турарында деп турар. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында Соңгу Кавказ республикаларын Сталин тургузуп тургаш (алыс боду Кавказ чурттуг кижы болгаш), оларның бот-боттарының аразында дыл-домааның болгаш төөгүдөн бээр төрөл байдалдарын езугаар тургусканың амгы төөгү чугаалап турар. Кавказ республикаларының нарын байдалы — хөй националдыг болуп турарында. Чижээлээрге, Дагестан Республикада тус черниң 30 хире нация төрөл бөлүктери чурттап турар. Ынчангаш республиканың кол удуртукчузунга кайы-бир төрөл бөлүктүн төлээзи олурттарга, ам чижилге, адаан-өжөөн, национал айтырыг кыптыгып үнер.

Борта чижек кылдыр Чечен Республиканы ап көрээлиңер. Ол республика тургустунганындан бээр (совет үеде), оон бир дугаар удуртукчузунга чечен кижы ажилдап көрбөөн. Бир дугаар чечен националдыг Дудаев республиканың президентизинге сонгуттургаш, чүге чедиргенин сактып көрээлиңер даан. Совет үеде Кавказтын чамдык автономнуң республикаларының эрге-чагырга органнарынга славян националдыг ажилдакчылар 50 хуу чедип турган. Ынчангаш тус черниң үнденин националдыг кадрлары боттарының ажил-чорудулгазын оларга ооргаланып чорудуп турган. ССРЭ буурап дүшкен соонда, ол система база буступ дүшкен. Орус болгаш өске-даа нацияның кижилерин эрге-чагырадан болгаш чурттан үндүр кызып эгелээнер. Оон соонда Чечняга, Осетияга, Дагестанга, Ингушетияга, ам Кабардин-Балкарияда националдар аразында дайын эгелээн.

Чүге Нальчикче халдааныл деп айтырыгга РФ-тиң Чингине прокурорунун ораалакчызы В.Колесниковтун журналистерге харыылааны болза, ок-чепсек тып алырынче угланган деп турар. Ынчалза-даа чамдык политиктиг тайылбырлакчылар ол чүүлду буруу шаап турар. Чүге дээрге, дайынзырактар хоорайже халдап кирерде эки чепсегленген турган:

машина-биле хоорай иштинге хостуг чоруп, автоматтар, гранатометтар, чазылдырар чепсек херекселдер, рация, эм-таң болгаш наркотиктер-биле хандырыткан.

Дайынзырактарның кол баазы хоорай кыдыында Беляя Речка дээр суурга турганы билдинип турар. Дээрбечилернин ап чорааны хеп-кештиң аразындан хоорайны эжелеп алырының планы тывылган болгаш объект бүрүзүнге тускай бөлүктү быжылгаан турган. Олар бо халдаашкыга баш удур белеткенген турган. Дайылдажып кирер дээрбечилерге 1 муң долларны азаан турган, федералдыг айыыл чок чорук албанынче халдаан дайынзырактарның карманы долу акша турганы билдинген.

Кабардин-Балкар Республиканың ИХЯ-зының берген медээзи-биле алырга, дээрбечилер-биле демисел үезинде күш структураларының 35 ажилдакчызы, тус черниң 9 чурттакчызы өлүрткен, чүс ажыг кижы балыланган, оон 85-и эрге-хоойлу органнарының ажилдакчызы. Дээрбечилерден 92 кижы өлүрткен, дыка хөй каразытырып турар кижилерин тудуп бажынаан, 17 кижиге кеземче херзэн оттурган.

РФ-тиң Чингине прокуратура-зының берген медээзи-биле алырга, халдаашкыга 200 ажыг дайынзырактар киришкен, олар элзэн каш бөлүктөргө чарлып алгаш, ИХЯ-же, хоорайның үш иштики, херектер килдизинче, патруль-пост албанының полугунче, федералдыг айыыл чок чорук албанының эргелелинче, терроризм талазы-биле демисел чорудар төпче, шериг комиссариадынче, кызыгаар кезээнен эжелеп алыр сорулгалыг халдааннар. Дайын бир хүн чартык үргүлчүлзүн, орта 2,5 муң шаг-даалар, солдаттар, тускай сорулгалыг кезектиң дайынчылары киришкеннер.

Өлүрткен дайынзырактар колдуунда тус черниң чурттакчылары, ваххабиттер дээш, учетка турган кижилер болуп турар. Олар доктаамал учетка турган болгаш өйлеп-өйлеп айтырып, хынап турган, кем-херек үүлгединге киришпейн турганы-биле кеземче херээ оттурбайн турган. Дайынзырактарның чамдыызы Чечняга

тускай өөредилгени эрткени билдинип турар. Бо хүннерде Кабардин-Балкарияда 100 муң хире чеченнер чурттап турар.

Россияның мурнуу чүгүнде Президентинин Бүрүн эргелиг төлээзи Д.Козактын журналистерге берген медээзи-биле алырга, бо халдаашкының болурунун дугайында медээни баш удур эрге-хоойлу органнары алган турган. Халдаашкыга баш удур белеткелди чорудуп, орук-патруль албанының постузун күштелдирген, шериг аэропортун камгалалга алган болгаш ок-чепсектиң курлавырын тургускан турган. Ынчалза-даа күш структуразы шүшпөң хөделгенин Д.Козак шүгүмчүлзүн.

Шериг талазы-биле тускай эртемниглеринин үндүргөн түнели-биле алырга, бүгү күш структуралы бир демниг хөделип тургаш, халдаашкының профессионал деңгелге ойтур шапкан, оларга албан езузунун өөрүп четтиргенин чарлаан. Ортумак звенонун дайынчылары, дайынзырактар халдай бээр-ле, телефон харылзаазын үскеш, кандыг-даа инфраструкция болгаш айтырышкы чокка бир демниг хөделип кирипкеннер. Хоорайга терроризмге удур демиселди бедик деңгелге организастап чорутканының түнелинде, дээрбечилер чагыс-даа школаны долаага тудуп шыдаван.

Операцияның эң-не чедишкенин болганы хөй дээрбечилернин өлүрткени болгаш туттурганы-биле демдегелеп болур. Басаевтин сепаративтиг сайты таварыштыр дыңнатканы-биле алырга, Нальчик-биле халдаашкыга эки түнел чедип алдырмаан, федералдыг күштерниң эки белеткенип алганы-биле хөй кижы чидирлиг болганын демдеглзүн. Бир эвес халдаашкыга Чечняга 10 чыл дайылдашкан, эки белеткелди эрткен дайынчылар киришкен болза, халдаашкының түнели бир аңгы турар ийик дзэн.

Сөөлгү медээлерден алырга, хоорайда ам база нарын байдал тургустунуп турар. Өлүрткен дээрбечилернин төрелдери, оларның мөчүзүн негеп турар. Терроризм дугайында хоойлуга дүүштүр өлүрткен дээрбечилернин сөөгүн билдинмес черге хөөржүдөр. Бичии республикага 100 хире дайынзырактарның дыка хөй төрелдери тыптып болур. Ол айтырыг дээш дайын ам-даа уламчылап болур деп чамдык политиктиг тайылбырлакчылар чугаалап турар.

Сергей ХЕРТЕК.

Чүдүлге-сүзүглел ЧАА ХҮРЭЭ АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

Бурунгу тыва чоннуң чаагай чаңчылдарынын, кижизиг мөзүшүнарының үнденини — шажын-чүдүлгедө, ооң салдарында деп билир мен. Чырыктылыг Далай-Лама башкы 1992 чылда Тывага чоруп турда, бир-ле кижиниң аңаа салган айтырыына, ооң харыызын сактыр-дыр мен.

— Бурган башкы чогуу кайда саадап орап боор чүве ирги?

— Бир эвес сен, шажын-чүдүлгеге сагыш-сеткилин ханызындан бердинип, ону ол езугаар шажын номналынга дүүштүр күүседип чоруур болзуңа, бурган сен-дир сен. Ийи дугаар харыызы: «Чырык өртем-чейде бүгү чүвени шуптузун бой-дус чаяган, бойдуска чүдүп чор» деп мындыг харыыларны бергенин утпаан мен. Ол харыыдан мээң үндүргөн түнелим мындыг: «Бурган дээр-ле чүдүлге, ооң сагылгазы» деп билип алган мен.

Социалистиг нитилел тургузуунун чылдарында, кол улуг частырыг — шажын-чүдүлгени чорудуп, узуткааны деп билир мен. Бир эвес шажын-чүдүлгени уламан ханыладып непереткен болза, бурунгу тыва чоннуң чаагай чаңчылдары, кижизиг мөзүшүнары камгалаттынып артып каар-даа турду-ла ынаан.

Эрзин кожуунун төвү, Эрзин суурнун мурнуу талазында «Тириге» ховузунун соңгу эринде сарыг-шажын чүдүлгезинин бүгүле негелделеринге дүжүп турар, делгем, уран-шевер каасталгалы, шиник-чараш дериттингени-биле кижы бүрүзүнүң кичээнгейин хаара тудуп турар кожуунда сарыг-шажын чүдүлгезинин төвү — чаа дуган-хүрээни тудуп дооскаш, ооң ажыдышыкынын ноябрь 4-те байырыг байдалга эрттирген.

Аңаа Тываның Камбы-ламазы баштаан лама-башкылар, Тываның Чазааның төлээлери, Улуг Хуралдын депутаттары, чамдык кожууннарның чагырыкчылары, төлээлер хөй болган. Оларның аразына Москвадан келген аянчорукчу база турган. Хат-шуурганныг, соок, берге-даа хүн турза, кожуунун сумуларындан аныяк-даа, назылыг-даа чон

калбаа-биле чыгып келген.

Бо байырыг ажыдышыкына лама-башкылар йөрээл-номналды номчудулар-даа, чаладып келген төлээлерниң удуртукчуларынын байыр чедирген чылыг-чымчак сестери-даа чаңгыланып турган. Ажыдышыкына чаладып келген аалчылар куруг келбээнер. Олар хүрээге ажыглаарына таарым-чалыг чадыглардан эгелээш, янзы-бүрү белек дузаламчыны өргүп турдулар.

Ажыдышыкына кожуунун уран талантылыгының солун концерти болгаш янзы-бүрү спортчу оюн-тоглаа чыылган чонун кичээнгейин хаара тудуп, динмиттиг адыш-часкаашкынары-биле үдөдип турду. Маңаа демдегелеп каар онзагай чүүл болза, бо улуг дуган-хүрээни тудуп тургузарына бюджеттен акша чарываан, ону колдуунда кожуунун чурттакчы чонунун күжү-биле кылган. Ол тудугга кожуунун тудуг кылып билир кижилери, уран-шевер холдулары шупту киришкен. Аңаа кожуунун чону идепкейли-биле киржип, малмагандан эгелээш, акша-тегерикке чедир өргээнер бар.

Эрзинде кылдыган сарыг шажын төвү — чоннуң сагыш-сеткилин байлакшыдып хей-аьдын көдүрүп, чурум-сагылгазын экижидип, амыдыралга чаа-чаа ба-зымнарны кылырынга дөгүм болур дээрзинге бүзүрээр мен.

Кожуунда шажын-чүдүлгенин төвү, бо дуган-хүрээни тударын дидими-биле шиитпирлеп, оон тудуунче чону сырый эвилелдеп шыдаан, кожуун чагыргазына, оон удуртукчузу А.Ч. Комбуга болгаш Эрзинниң ажил-ишчи чонунга кадыкшылды, чедишкенин нерни күзөп, чүректин ханы согуундан байырымы чедирдим.

Аваа МОНГУШ.

Чыжырганалаар өй

Тос айның ортан үезинде, ховуда тараан тараалар быжа бергенде, кайгамчык агаар турар. Эртен сизеннерге соок кылдыр, ак кыйырааш доңат дүжер. Черде сизеннерге, бүрүлөргө болгаш эземчик дузактарына — шуптузунга божаны агартыр чажыпканзыг болур. Дээр — шил дег ак-көк. Дээрниң ындыг чидиг ак-көк өңнүг турганын кажан-даа көрбзэн мен. Хат чокта ол ак-көк дээр изидип эгелээр. Удаваанда буттар адаанда кыйыраан доңат, элбедир чада төктүнүп шилиттинген ак-ак чинчилерзиг шалыңнар көстүп келир. Ынчаарда шалың-биле бодунун кырынче бүрүн бызат-

тынган эземчик дузаа, хүнге чиргилчинели бээрге, чаражи кончук. Ол үеде бойдус серин, кадык болгаш арыг-сили-биле тынып турар.

Шаң мындыг күскү өйде арыгларның суг кыдыы черлеринге эң-не сүтсүг, эң-не бышкан болгаш янзы-бүрү амданарлыг куу-сарыг, чидиг-кызыл чыжырганалар көскулөң апаар. Эртенне олар база-ла шалың-биле шаптатынып, даштыкы кештерин чым-чадыр арыгланмышаан, чунуп ал турарлар. Ам чыжырганалаар өй келгени ол.

Алдын-оол ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.

Тожу кожуунун Адыр-Кежиг суурунун Азас ортумак школаның Шеңне Николаевна Чоргаадынын адына 2003 чылдың июнь 11-де тывысканы А сериялыг, № 9879947 аттестаның чиктени-биле, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы Вадим Орамбалович Оюнга болгаш чоок дөргүл-төрелдеринге оон өөнүн ишти

Елизавета Кыргыснова
ОЮННУҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип, ажыг-шүжүүн үлежип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Чазаа.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор— 1-01-35, кол редакторнун ораалакчызы — 1-19-87, тел: факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7648. Чагыр 124.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортааки Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 100011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентиленин типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.